

Економічне право та альтернативне вирішення спорів

543990-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR
«Навчання альтернативному врегулюванню спорів
як способу забезпечення прав людини»

Сергій ВОЛКОТРУБ, Сергій КРУШИНСЬКИЙ,
Василь ЛУЦИК, Василь НОР, Дмитро СЛІНЬКО,
Василь ТРУБНИКОВ, Христина ХАНАС

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

Під редакцією У. Гельманна, В. В. Луцика

Хмельницький
Хмельницький університет управління та права
2015

УДК 343.1(477)
ББК 67.411(4Укр)

А 58

Серія заснована в 2015 році

*Рекомендовано до друку вченою радою
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 13 від 8 липня 2015 року)*

Р е д а к т о р и :

Уве Гелльманн, керівник проекту, доктор права, професор (Університет Потсдама, Федеративна Республіка Німеччина);

В. В. Луцик, кандидат юридичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна).

Р е ц е н з е н т и :

В. О. Попелюшко, доктор юридичних наук, професор;

Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, професор.

Менеджер з якості проекту —

кандидат юридичних наук, доцент *В. І. Самарин*

А 58 Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. — Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. — 204 с.

ISBN 978-617-7169-29-0 (серія)

ISBN 978-617-7169-35-1

У навчальному посібнику розглядається сучасний стан альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів, їх співвідношення з відновним правосуддям. У посібнику охарактеризовано поняття і генезу альтернативного вирішення кримінально-правових конфліктів в Україні, досліджено процесуальні передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. Значна увага присвячена аналізу типових моделей альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів у зарубіжних державах. В окремих розділах посібника досліджено конкретні альтернативні способи вирішення кримінально-правових конфліктів.

Посібник буде корисним для студентів, аспірантів, викладачів юридичних вищих навчальних закладів і факультетів, а також для працівників правоохоронних органів та суду.

УДК 349.2(477)

ББК 67.405

ISBN 978-617-7169-29-0 (серія)

ISBN 978-617-7169-35-1

© Волкотруб С. Г., Крушинський С. А.,
Луцик В. В. та ін., 2015

© Гелльманн У., Луцик В. В., 2015

© Хмельницький університет
управління та права, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	8
ПЕРЕДМОВА	9
Глава 1. ПОНЯТТЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ	11
1.1. Поняття та завдання відновного правосуддя. Місце альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів у системі відновного правосуддя	12
1.2. Поняття і генеза альтернативного вирішення кримінально-правових конфліктів	29
1.3. Процесуальні передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів	45
Глава 2. ТИПОВІ МОДЕЛІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СПОСОБІВ ВИРІШЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ У ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ	54
2.1. Міжнародно-правові та регіональні норми про альтернативне вирішення спорів у кримінальному процесі	55
2.2. Національне регулювання альтернативного вирішення кримінально-правових конфліктів (на прикладі зарубіжних держав)	65

1.2. Поняття і генеза альтернативного вирішення кримінально-правових конфліктів

Світова практика свідчить, що впровадження та застосування АВС у кримінальному провадженні спрямоване на розв'язання численних проблем: 12

- гуманізації та демократизації правової системи, кримінальної політики;
- вдосконалення та спрощення кримінального процесу;
- доступності правосуддя;
- підвищення рівня довіри та поваги до суду і правоохоронних органів;
- забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника;
- профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, які вчинили злочин у місцях позбавлення волі;
- відновлення позитивних міжособистісних відносин у громаді тощо.

Сучасний юрист (суддя або адвокат, юрисконсульт або корпоративний юрист) поступово переходить від змагальної позиції до співпраці: від юриста як професіонала багато в чому залежить вибір найбільш підходящого, оптимального способу виходу з конфлікту; на ньому лежить відповідальність за те, наскільки поінформованим та свідомим буде вибір, зроблений його довірителем (клієнтом).

АВС є привабливим способом підвищення ефективності вирішення кримінальних конфліктів і розвантаження української судової системи, але для його використання насамперед потрібно визначити зміст цього поняття та складових його елементів.

Рух за альтернативне вирішення спорів має конкретне місце народження — Сполучені Штати Америки, а можливо, навіть і дату народження — 1976 р., час проведення національної конференції імені Р. Паунда «Причини невдоволеності 13

населення адмініструванням системи правосуддя в США», відомої як Паундська конференція. Поняття «альтернативне вирішення спорів» (ABC) включало в себе всі способи вирішення спорів, які не використовують традиційне судочинство. Це поняття з'явилося для позначення гнучких і неформальних процедур врегулювання конфліктів, які виникли на противагу складному і громіздкому офіційному судочинству, тобто стали його альтернативою.

Два документи з числа матеріалів Паундської конференції становлять політичну платформу руху альтернативного вирішення спорів у США та інших країнах світу. У своїй доповіді Верховний Суддя У. Бергер попереджав, що американське суспільство «досягло тієї точки, коли наша система правосуддя — як на рівні штатів, так і на федеральному рівні — може буквально розвалитися на частини ще до кінця цього століття, незважаючи на значне збільшення кількості суддів і адміністраторів та величезні фінансові вливання». Він виділив найсерйозніші проблеми судової системи: дуже високі судові витрати, тривалі терміни розгляду справ, надмірна легалізація та формалізація процедур, що вимагають великих витрат на юридичне обслуговування громадян, — і запропонував звернутися до неформальних альтернатив.

Другим основним документом була доповідь професора Ф. Сандера, який представив ідею «будинку правосуддя з багатьма дверима», за що згодом отримав спеціальну нагороду в США за видатний вклад в альтернативне вирішення спорів. Відповідно до цієї концепції суд США розглядається як установа, яка надає можливість вирішення спорів шляхом відкриття різних «дверей». Особа, яка звертається до суду, спочатку викладає всі обставини консультантові суду, який проводить ґрунтовний аналіз справи й рекомендує найбільш слушний варіант вирішення спору («наступні двері»), один із яких може бути укладенням угоди про примирення²⁸.

---

²⁸ Кисельова, Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах [Текст] / Т. Кисельова // Право України. — 2011. — № 11–12. — С. 228.

Наступні 30 років ознаменувалися нестримним зростанням кількості медіацій, арбітражних процедур, міні-судів, процедур експертної оцінки та інших схем альтернативного вирішення спорів практично в усіх галузях права в США, у тому числі й у сфері публічних правовідносин. У 2001 році був розроблений і прийнятий Уніфікований закон США «Про медіацію». На початку XXI ст. у США вже існувала серйозна законодавча база для медіації, діяли сотні організацій, що надавали послуги альтернативного вирішення спорів, практикували тисячі професійних медіаторів. У всіх без винятку штатах були засновані програми судової медіації, які передбачали набір моделей медіації — від добровільної до суворо обов'язкової²⁹.

Перші спроби застосування медіації, як правило, мали місце лише при вирішенні спорів, що виникали у сфері родинних, сімейних стосунків. Згодом медіація була визнана й під час вирішення більш широкого кола спорів, від сімейних конфліктів і до складних багатосторонніх конфліктів у комерційній та публічній сферах³⁰.

З кінця XX ст. медіація й інші процедури альтернативного вирішення спорів почали активно поширюватися в усьому світі. Країни прецедентного права, такі як Канада, Велика Британія, Австралія та Нова Зеландія, швидко підхопили рух і створили в себе інститути альтернативного врегулювання спорів, подібні до тих, які існують у США. Відповідно до статистичних даних Сполучені Штати Америки і країни англо-саксонської правової системи випереджають інші держави в кількості суперечок, які вдається вирішити поза судом³¹.

²⁹ Ясиновський, І. Г. Історичний аспект розвитку інституту медіації та сучасні тенденції його розвитку [Текст] / І. Г. Ясиновський // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. — 2014. — № 10–2. — Том 1. — С. 32.

³⁰ Медіація в мирі [Електронний ресурс] Центр медіації і права. — Режим доступу : <http://mediacia.com/medworld.htm>.

³¹ Нельсон, Р. Мировое достижение в области разрешения конфликтов / Р. Нельсон // Третейский суд. — 2000. — № 6 [Электронный ресурс] Журнал «Третейский суд». — Режим доступа : <http://arbitrage.spb.ru/jts/2000/6/art07.html>.

- 15 Звичайно, що з моменту свого заснування система АВС зазнала істотних змін. З одного боку, відбувається безперервний процес розвитку, видозмінюються вже існуючі методи і з'являються нові способи АВС. З іншого — АВС стає все більш популярним підходом, що вже став цілком традиційним і більш затребуваним, ніж судовий розгляд. При цьому показово, що абревіатура АDR (АВС) все частіше розшифровується як «Appropriate Dispute Resolution» (найбільш підходящий, адекватний) замість «Alternative Dispute Resolution», тобто сама концепція альтернативного вирішення спорів стала поступово трансформуватися в концепцію адекватного вирішення спорів. Таким чином, традиційна судова система вже не протиставлена іншим способам вирішення спорів, а навпаки, вбудована в загальний спектр процедур вирішення спорів, одночасно зберігаючи свою унікальність для сторін як останньої інстанції в пошуку справедливості³².
- 16 В Україні на сьогодні не існує якого-небудь усталеного, а тим більше, нормативного визначення АВС. Але в цілому всі визначення різних авторів мають схожий набір описових ознак, а саме:
- дії, спрямовані на позасудове врегулювання або вирішення суперечки;
  - врегулювання або вирішення суперечки здійснюється на підставі добровільного волевиявлення сторін спору.
- Традиційно альтернативними іменували позасудові способи вирішення конфлікту, тобто форми, які існують паралельно з системою державних судів і звернення до яких розглядається як альтернатива судовому процесу. Необхідно відзначити, що в міру накопичення досвіду розуміння терміна «альтернативні способи вирішення спорів» зазнало змін: **під ним стали розуміти процедури, що існують не тільки**

³² Шамликашвили, Ц. А. Медиация как современная тенденция развития правовой помощи и юридического консультирования [Текст] / Ц. А. Шамликашвили // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2011. — № 5. — С. 8–9.

паралельно із судовою системою, але і всередині неї як альтернатива повномасштабному судовому процесу.

Як правильно зазначає Г. В. Севастьянов, нині в науковій юридичній літературі відсутній єдиний підхід до категорії «альтернативне вирішення спорів». На його думку, всю сукупність підходів про зміст категорії АВС можна уніфікувати в три основні групи:

- АВС — це альтернатива державному правосуддю (судовій системі держави);
- АВС — це способи врегулювання конфліктів, засновані на досягненні компромісу;
- АВС — це комбінування способів або моделювання спеціального (власного) способу вирішення спорів та врегулювання конфліктів, виходячи з конкретних обставин та інтересів сторін.

Також, на його думку, АВС — це узгоджений вибір та застосування, виходячи з конкретної ситуації, певного способу моделювання власного найбільш ефективного способу вирішення спору та (або) врегулювання правового конфлікту, не забороненого законом, з метою досягнення необхідного правового результату³³.

Таким чином, якщо розглядати співвідношення АВС та відновного судочинства, то можна зробити висновок, що **альтернативні способи вирішення спорів є ширшим поняттям, яке охоплює поняття відновного судочинства, яке виступає лише одним зі способів вирішення спорів, спрямованим на поновлення прав учасників провадження.** 17

Розглянемо тепер генезу альтернативних способів вирішення спорів у вітчизняній історії. Норми про альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному судочинстві не виникли в законодавстві раптово, а базуються на тривалому 18

³³ Хрестоматия альтернативного разрешения споров [Текст] : учеб.-метод. материалы и практические рекомендации / сост. Г. В. Севастьянов. — СПб. : Редакция журнала «Третейский суд», 2009. — 528 с.

історичному періоді їх розвитку. Так, одне з найдавніших згадувань про них містить Біблія: «Той, хто приховує свої злочини, не матиме успіху, а хто зізнається й полишить їх, того буде помилувано» (Книга притч Соломонових)³⁴. Звільнення осіб, які вчиняли злочини, від кримінальної відповідальності дозволялося за законодавством Давнього Риму: в Законах XII таблиць міститься припис, згідно з яким особа, що заподіяла тілесне ушкодження та не примирилася з потерпілим, каралася нанесенням аналогічного тілесного ушкодження (таблиці VIII)³⁵. Примирення таким чином звільняло від кримінальної відповідальності. Законодавству Давньої Індії було відоме звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності: «За давню бійку чи вторгнення не слід притягати до відповідальності», — зазначено у Кодексі Артхашастра³⁶.

- 19 Що ж стосується українського законодавства, то Руська Правда як перший відомий нам кодифікований збірник давньоруських юридичних норм найповніше зберегла давні положення звичаєвого права Київської Русі. Зокрема вона містить багато статей, які свідчать про достатньо високий рівень розвитку у Київській Русі кримінально-правового регулювання. Так, згідно з положеннями Руської Правди поняття злочину трактувалось як «образа» й означало заподіяння потерпілому збитків матеріального та морального характеру³⁷. Головна мета покарання полягала у відшкодуванні завданої шкоди (матеріальної чи моральної) потерпілому та його

³⁴ Біблія. Книги Священного Писання, Ветхого и Нового Завета [Текст] : в 2 т. — [Б.г.] : Библийские комиссии «Духовное просвещение», 1991. — Т. 2. — С. 76.

³⁵ Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана [Текст]. — М. : Зерцало, 1997. — С. 10.

³⁶ Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века [Текст] : учеб. [для вузов] / сост. В. А. Томсинов. — М. : Зерцало, 1999. — С. 82.

³⁷ Гуменюк, В. В. Розвиток норм вітчизняного законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / В. В. Гуменюк // Митна справа. — 2013. — № 1. — С. 413.

родичам, а також поповненні княжої скарбниці, а не покарання (мова йде про фізичну кару) винного³⁸. Зокрема закріплювалась норма, згідно з якою особа, що незаконно розтратила чужі гроші або товари, могла бути звільнена від відповідальності за цей злочин, якщо відшкодувала завдані збитки (здійснення таких виплат могло здійснюватись і з розтермінуванням)³⁹. Ще одним прикладом існування інституту примирення є те, що одночасно із стягуванням вири родичі вбитого отримували від убивці так звану головщину (компенсацію), тобто своєрідну плату за голову на знак примирення. Розмір головщини встановлювався за домовленістю⁴⁰.

У Руській Правді передбачалася норма, яку можна вважати аналогом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності — відповідальність громади за вбивство, вчинене на її території, яке виключалося, якщо було знайдено лише скелет потерпілого, тобто з дня вбивства минув значний час⁴¹.

У 1349 році, скориставшись послабленням Галицько-Волинської держави, польський король Казимир Великий захопив Галичину, та згодом польські власті об'єднали всі галицькі землі і створили одне Руське воєводство. З того часу на території Галичини поширюється чинність польського права. Так, нормами цього законодавства передбачалося звільнення від покарання на підставі амністії, тобто акта, яким

20

³⁸ Історія держави і права України [Текст] : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] : у 2 т. / [В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин, В. Д. Гончаренко та ін.]. — К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. — Т. 1. — С. 84.

³⁹ Хрестоматія з історії держави і права України [Текст] : навч. посіб. : у 2 т. / [В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький]. — К. : Ін Юре, 1997. — Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст. — С. 32.

⁴⁰ Терлюк, І. Я. Огляд історії кримінального права України [Текст] : навч. посіб. / І. Я. Терлюк. — Львів : Ліга-Прес, 2007. — С. 8.

⁴¹ Российское законодательство X–XX века [Текст] : в 9 т. — М. : Юрид. лит. — Т. 1. Законодательство Древней Руси. — 1984. — С. 65.

правитель проявляв свою «ласку» стосовно злочинців⁴². У 1349 році після війни Польського королівства з Тевтонським орденом король застосував акт амністії щодо втікачів і міст, які перейшли на сторону ворога. Амністія звільняла винного від публічного покарання, але не позбавляла його обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну злочином⁴³.

У ст. 14 Судебника Великого князя Казимира (1468 року) передбачалося, що у випадку вчинення вперше крадіжки речей невеликої вартості дозволялося не карати злодія, якщо він відшкодував завдані збитки, а у Судебниках 1497 року та 1550 року була передбачена можливість закриття кримінальної справи судом внаслідок примирення кривдника з потерпілим. Примирення застосовувалося навіть у разі вчинення таких небезпечних злочинів, як вбивство, крадіжка, розбій, підпал.

Згідно з артикулом 35 розділу IV та артикулом 52 розділу XI Статуту Литовського 1588 року особа, яка скоїла вбивство, вчинила бандитський напад, при якому сталося вбивство чи поранення, зґвалтувала жінку, вчинила розбій, підпал, грабіж, крадіжку та «інші злочини, за що призначається смертна кара», не буде покарана, якщо скривджений (його родичі) не звернулися до суду протягом трьох років. Законодавцем визначені також умови, за яких перебіг строку давності не починається. Ними визнаються неповноліття, перебування за кордоном, виконання державної служби, морова хвороба.

- 21 У XIV–XVIII ст. на українських землях судочинство здійснювалось у копних судах. Як відомо, копний суд був громадським юрисдикційним органом сусідського об'єднання сільських територіальних громад, який здійснював судочинство у цивільних і кримінальних справах, розслідування

⁴² Бойко, І. Покарання у кримінальному праві польського королівства та їхнє застосування у Галичині (1349–1569 pp.) [Текст] / І. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія Юридична. — 2008. — Вип. 47. — С. 24–29.

⁴³ Bardach, J. Historia ustroju i prawa polskiego [Tekst] / J. Bardach, B. Lesnodorski, M. Pietrzak. — Warszawa, 2003. — s. 167.

злочинів, примирення винного з потерпілим та виконання своїх рішень на підставі норм звичаєвого права. Під час розгляду справи у копному суді розповсюдженою практикою були примирні процедури між сторонами. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади миритися з тими людьми, які нанесли йому шкоду чи травму. В таких випадках карали обох. Можливість укладення мирової угоди допускалась на будь-якій стадії копного процесу, навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Примирення між винним і потерпілим відбувалося на засіданні копного суду. Особи, яким загрожував вирок копного суду про смертну кару, звертались із проханням про помилування не тільки до потерпілого, але й до копних суддів та інших присутніх на засіданні осіб. Якщо копні судді вважали це доцільним, вони звертались до потерпілого з проханням пробачити винному. Ці примирні заходи отримали назву в копному судочинстві «вложення», а саме примирення «єднання»⁴⁴.

Існували деякі вимоги до процедури примирення учасників копного процесу. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самому, без відома громади миритися з тими людьми, які завдали йому збитків чи травмували. Заборонені були і самоуправство, і помста, тобто самовільне, без громади і копного суду покарання винного. Потерпілий був уповноважений як ініціювати провадження у кримінальній справі, так і помиритися з винним навіть тоді, коли його мали засудити до смертної кари. Примирення між винним і потерпілим відбувалося на засіданні копного суду. Копне право допускало можливість укладення мирової угоди на будь-якій стадії копного процесу. Потерпілий мав право помиритися із засудженим навіть під час виконання копним судом рішення про смертну кару. Як правило, взамін за прощення винний сплачував

---

⁴⁴ *Черкаський, І.* Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в. [Текст] / І. Черкаський // Праці комісії для виучування історії західноукраїнського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4/5. — С. 610.

потерпілому деяку грошову суму. Особи, яким загрожував вирок копного суду про смертну кару, зверталися із проханням про помилування не тільки до потерпілого, а й до копних суддів та інших присутніх на засіданні осіб. Якщо копні судді вважали це доцільним, вони зверталися до потерпілого з проханням пробачити винному. Ці примирні заходи одержали назву в копному судочинстві «вложения», а саме примирення — «єднання»⁴⁵. У процедурі примирення чітко втілювалася єдність приватно-правової та публічно-правової природи копного судочинства, оскільки потерпілий мав право в будь-який момент примиритися з підсудним, однак обов'язково на засіданні копного суду⁴⁶.

- 22 Норми про закінчення переслідування, звільнення від кримінальної відповідальності і покарання передбачались і у «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, у яких збереглися норми Литовського Статуту 1588 року, зокрема про давність звернення до суду — три роки⁴⁷. Окрім цього, у вказаному законодавчому акті містився спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності учасника злочинної групи, якщо він добровільно повідомляв про інших співучасників органам влади. За артикулом 25 розділу сьомого «Про полюбовний суд або примирення» визначалися підстави і порядок вирішення кримінальних справ «за примиренням». Провадження у кримінальній справі, закритій у зв'язку з примиренням, якщо цим не було порушено нічиїх інтересів, відновленню не підлягало. Не дозволялось миритися, якщо за злочин передбачалася смертна кара, у

⁴⁵ Черкаський, І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII в. [Текст] / І. Черкаський // Праці комісії для виучування історії західноукраїнського та українського права. — К., 1928. — Вип. 4/5. — С. 610.

⁴⁶ Бедрій, М. М. Копні суди на українських землях у XIV–XVII ст.: історико-правове дослідження [Текст] : монограф. / М. М. Бедрій. — Львів : Галицький друкар, 2014. — С. 184–186.

⁴⁷ Шаломєєв, Є. Формування інституту звільнення від покарання у кримінальному праві України другої половини XVII та XVIII ст. [Текст] / Є. Шаломєєв // Право України. — 2002. — № 11. — С. 135.

справах про умисні вбивства⁴⁸. Також у цьому нормативному акті передбачалось звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею на поруки.

У другій половині XVIII ст., коли було скасовано автономію України, почалася рецепція російського феодального законодавства. В цей час на території України діяла велика кількість різноманітних правових актів, які нерідко дублювались чи суперечили один одному, що ускладнювало юридичну практику й викликало потребу в систематизації українського права. З метою вирішення цього завдання було розроблено і в 1744 році подано до Сенату проект закону, який мав назву «Права, по которым судится малороссийский народ». У ньому було використано норми Статуту Литовського, магдебурзького права, українські звичаєві норми. Хоч у 1756 році законопроект було повернено гетьману Разумовському «для доопрацювання», і з тих пір він не розглядався, деякі з запропонованих у ньому норм застосовувалися⁴⁹. У розділі третьому «Прав» містилася норма, згідно з якою дозволялося звільнити від кримінальної відповідальності учасника злочинного угруповання, якщо той сприятиме його викриттю. Така позитивна посткримінальна поведінка особи називалася каяттям: «Если кто сам в числе бунтовщиков или изменщиков был и раскаялся, о злом умыслении в надлежащем месте верно донесет, такового раскаяние прощения достойно»⁵⁰. Крім того, у цьому документі, зокрема, передбачалася можливість звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням поручительства: особа, що вчинила погрозу вбивством чи заподіянням тілесних ушкоджень, могла бути передана на поруки «надійним людям» (особам, які мали маєтки в

⁴⁸ Права, за якими судится малоросійський народ 1743 р. [Текст] / под ред. Ю. С. Шемшученко и К. А. Вислобоков. — К., 1997. — С. 132–146.

⁴⁹ Історія держави і права України [Текст] : підруч. [для юрид. вищих навч. закл. і фак.] : у 2 ч. / А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін. — К. : Ін Юре, 1996. — Ч. 1. — С. 233–234.

⁵⁰ Права, по которым судится малороссийский народ [Текст] / под ред. А. Ф. Кистяковского — К. : Университетская типография, 1879. — С. 26.

місцевості, де проживав потерпілий). А за відсутності поруки особа підлягала покаранню⁵¹.

- 24 Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року містило норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим, а також у зв'язку із перебігом строків давності (про таку абсолюцію йшлося у ст. 160 Уложення). Згідно зі ст. 162 Уложення 1845 року у справах, які могли порушуватися не інакше, як за скаргою потерпілого — приватної особи (справах приватного обвинувачення), винний мав можливість примиритися з потерпілим навіть після винесення судом вироку, але до початку відбування покарання. У випадку примирення вирок скасовувався. Примирення не дозволялося в справах про злочини, перелік яких містився у ст. 162⁵². Порядок застосування ст. 162 Уложення було врегульовано у ст. 16 Статуту кримінального судочинства 1864 року, яка вказувала, що «судове переслідування щодо кримінальної відповідальності обвинуваченого не може бути порушене, а розпочате підлягає припиненню».
- 25 Згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 року було частково систематизовано підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, а саме встановлено, що судове переслідування не могло бути розпочате, а почате підлягало закриттю у зв'язку зі смертю обвинуваченого, зі строками давності, примирення обвинуваченого з потерпілим у встановлених законом випадках, а також згідно з височайшим указом чи загальним милостивим маніфестом, що дарує прощення. У Статуті вперше застосовано термін звільнення від кримінальної відповідальності, а не від покарання.

⁵¹ Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [Текст] / Національна акад. наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К. : Книга, 1997. — С. 519.

⁵² Российское законодательство X–XX веков [Текст] : в 9 т. — М. : Юрид. лит., 1988. — Т. 6: Законодательство первой половины XIX века. — С. 206.

У Статуті було встановлено, що у справах, у яких дозволяється припинення переслідування у зв'язку з примиренням сторін, суддя обмежується лише дослідженням доказів, представлених сторонами, або ж на ті, які вони вказують. Неприбуття до суду приватного обвинувача чи його повіреного без законних на те підстав вважалося відмовою останнього від кримінального позову та мало за собою наслідком закриття справи.

Сферу звільнення від відповідальності було розширено 1864 р. Статутом про покарання, які накладаються мировими суддями, як і в Уложенні 1845 р., умовами звільнення тут було названо примирення винного з потерпілим у справах про деякі проступки проти честі та прав приватних осіб (вказані у ст. 18 Статуту), а також про крадіжки, шахрайства і привласнення чужого майна, вчинені між подружжям, родичами, дітьми.

Однією з перших норм про звільнення від кримінальної відповідальності в радянському законодавстві є ст. 6 Декрету РНК РРФСР «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р., яка постановляла, що «... від переслідування за дачу хабара ... звільняються ті особи, які протягом трьох місяців із дня видання цього декрету повідомлять судову владу про дачу хабара»⁵³ (у законодавстві України схожа норма з'явилася в 1921 році: згідно із Декретом РНК УСРР від 1 жовтня 1921 р. «Про боротьбу з хабарництвом» своєчасне повідомлення про дачу хабара або сприяння розкриттю справ про хабарництво зменшувало розмір покарання аж до повного звільнення від нього⁵⁴).

У перші роки й навіть десятиріччя існування радянського кримінального законодавства норми про звільнення від

26

⁵³ О взяточничестве : Декрет СНК РСФСР от 08.05.1918 г. [Текст] // Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 г.г. — М. : Госуд. изд-во юрид. лит., 1953. — С. 25.

⁵⁴ О борьбе со взяточничеством : Декрет СНК УССР от 01.10.1921 г. [Текст] // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. — 1921. — № 22. — Ст. 639.

кримінальної відповідальності досить часто використовувалися для стимулювання бажаної для влади позитивної посткримінальної поведінки (що пізніше в літературі отримало назву спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності). У цих випадках воно регулювалося окремими нормативно-правовими актами, в яких, окрім опису ознак посткримінальної поведінки, як правило, було встановлено й терміни, в межах яких вона була приводом для звільнення від кримінальної відповідальності. Ці обмеження надавали звільненню значення винятку, аніж правила.

Не дивлячись на таке різноманіття абсолюційних правових приписів тимчасової дії, в КК УСРР 1922 року було вміщено лише одну норму про звільнення від кримінальної відповідальності: згідно з ч. 2 ст. 114¹ «звільненню від кари» підлягали винні у хабарництві особи, які добровільно й негайно заявляли про видурювання хабара або своєю заявою та свідченнями сприяли виявленню справи про хабарництво. З прийняттям КК УРСР 1927 року стан речей не змінився: згідно з приміткою до ст. 106 цього Кодексу хабародавець і посередник у хабарництві могли бути звільнені від притягнення до відповідальності або від застосування щодо них заходів соціального захисту, якщо добровільним і своєчасним повідомленням вони надавали допомогу в розкритті справи про хабарництво (слід відзначити, що в тексті цієї статті вперше було розмежовано звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання). Але, за винятком цієї норми, кодифікованим законодавством не було відтворено жодного з тих видів звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із позитивною посткримінальною поведінкою, які зустрічалися в інших кримінально-правових документах цього періоду. У тексті ст. 21 КК УСРР 1922 року йшлося також про звільнення від кримінального покарання за перебігом строків давності. Слід відзначити, що приводом для закриття справи за ст. 4 КПК УРСР 1922 року визнавалося також примирення обвинуваченого із потерпілим

у справах приватного обвинувачення⁵⁵, майже аналогічні постанови існували й у ст. 4 КПК УСРР 1927 року⁵⁶, але матеріальним законом відповідна норма сприйнята не була.

З прийняттям Основ кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року звільнення від кримінальної відповідальності отримало остаточне закріплення в нормах матеріального кримінального права й сформувалося як самостійний правовий інститут. 27

У КК УСРР 1960 року норми про звільнення від кримінальної відповідальності містилися в ст.ст. 48, 50, 51 Загальної частини, а також у ч. 2 ст. 56, ч. 3 ст. 170 Особливої частини. Під час конструювання нових порівняно з попереднім законодавством видів звільнення від кримінальної відповідальності було зроблено розрахунок на застосування заходів громадського впливу до осіб, які звільнялися від кримінальної відповідальності (ст. 51 КК було передбачено два види звільнення: з передачею справи на розгляд товариського суду, а також із передачею винного на поруки). Це відображало властиву радянській кримінальній політиці тенденцію широкого залучення громадськості до правоохоронної діяльності й до діяльності кримінальної юстиції.

За час існування КК 1960 року інститут звільнення від кримінальної відповідальності суттєво змінився. У 1977 році КК УСРР було доповнено новими видами звільнення від кримінальної відповідальності (із передачею матеріалів справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх та із притягненням особи до адміністративної відповідальності).

КПК України з 1960 року до моменту втрати ним чинності закріплював такі альтернативні способи вирішення спорів:

⁵⁵ Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 13.09.1922 г. [Текст] // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. — 1922 — № 41. — Ст. 598.

⁵⁶ Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 20.07.1927 г. [Текст] // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. — 1927 — № 36–38. — Ст. 168.

звільнення від покарання внаслідок амністії, звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання внаслідок зміни обстановки, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого, підсудного з потерпілим; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки колективу підприємства, установи чи організації; звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

КПК України, крім випадків, встановлених попереднім Кодексом, закріпив також можливість укладення учасниками провадження угод про примирення та про визнання винуватості, які детально будуть розглянуті у наступних главах цього посібника.

Таким чином, підводячи підсумки генези АВС, можна зауважити, що окремі види АВС існували в українському законодавстві на кожному з етапів його розвитку, а прийняття нового КПК України 2012 року зафіксувало існуючі способи АВС у кримінальному провадженні, які будуть удосконалюватись правозастосовною діяльністю та новими науковими дослідженнями.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

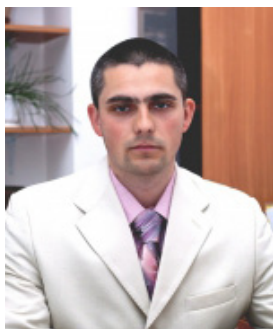
Волкотруб Сергій Григорович

(Volkotrub Sergii)

— доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук, доцент (глава 1, параграф 1.3).

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес, теорія доказування, процесуальний статус захисника у кримінальному провадженні.

Навчальна діяльність — кримінальний процес, доказування у кримінальному провадженні.

Крушинський Сергій Антонович

(Krushynskiy Sergii)

— доцент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук (глава 5, параграф 5.2).

Сфера наукових інтересів — кримінальний процес, теорія доказування у кримінальному процесі.

Навчальна діяльність — кримінальний процес.

Луцик Василь Васильович

(Lutsyk Vasyl)

— доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидат юридичних наук (глава 1, параграф 1.2; глава 2, параграф 2.1; глава 5, параграф 5.1).

Сфера наукових інтересів — проблеми кримінального процесу, прокурорський нагляд за досудовим розслідуванням та оперативно-розшуковою діяльністю, правовий статус прокурора у кримінальному провадженні.

Навчальна діяльність — кримінальний процес, органи кримінальної юстиції країн ЄС, прокуратура.

Навчальне видання

Серія «Навчання альтернативному врегулюванню спорів
як способу забезпечення прав людини»

АЛЬТЕРНАТИВНІ СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск — *Ю. В. Білоусов*

Редактор — *Подольнчук О. В.*
Комп'ютерне складання — *Якимишин О. Я.*
Комп'ютерне верстання — *Стрихар А. М.*
Дизайн обкладинки — *Стрихар А. М.*

Підписано до друку 01.08.2015. Формат 60х80/16.
Гарн. Times New Roman. Обл.-вид. арк. 11,8. Зам. № 113
Друк офсетний. Папір офсетний № 1. Тираж 300 прим.

Хмельницький університет управління та права
вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29013
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2105 від 21.02.2005 р.